

Ministerie van Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie

Eindverslag
Project rechtvaardiging voor het houden van dieren

Ministerie van Economische Zaken, Landbouw & Innovatie
i.s.m. het Ethiek Instituut van de Universiteit Utrecht

Juni 2012

Colofon

Projectnaam	Rechtvaardiging voor het houden van dieren
Projectleider	drs. Henny van Rij Ministerie van EL&I Directie Plantaardige Agroketens en Voedselkwaliteit Prins Clauslaan 8 2595 AJ Den Haag Postbus 20401 2500 EK Den Haag

Inhoud

	Samenvatting—4
1	Inleiding—5
1.1	Aanleiding—5
1.2	Doel project Rechtvaardiging voor het houden van dieren—5
1.3	Huidig beleid en regelgeving—6
1.4	Afbakening—6
1.5	Leeswijzer—7
2	Opzet en uitvoering—8
2.1	Ethische reflectie—8
2.2	Reflectiebijeenkomsten met stakeholders—8
2.3	Theoretische verkenning door het Ethiek Instituut—10
2.4	Maatschappelijke opvattingen over het houden van dieren—10
2.5	Afweging—10
3	Morele waarden en ethische dilemma's—11
3.1	Autonomie van de mens—11
3.2	Morele waarden gerelateerd aan het doel—11
3.3	Morele waarden gerelateerd aan de morele positie van het dier—13
3.4	Morele waarden gerelateerd aan neveneffecten van het houden—15
3.5	Ethische dilemma's—16
3.6	Conclusie—18
4	Naar een afwegingsmodel—19
5	Bijlage 1: Huidig beleid en regelgeving inzake het houden van dieren—20
6	Bijlage 2: Doelen waarvoor dieren in Nederland worden gehouden—22
7	Bijlage 3: Deelnemerslijst reflectiebijeenkomsten—27
8	Bijlage 4 Morele waarden uit reflectiebijeenkomsten—29

Samenvatting

Dit verslag beschrijft de resultaten van het project Rechtvaardiging voor het houden van dieren dat het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I) in samenwerking met het Ethiek Instituut van de Universiteit Utrecht heeft uitgevoerd.

Dit project heeft als doel om de morele overweging ten aanzien van het houden van dieren te expliciteren met behulp van het ethisch afwegingskader zoals dat is beschreven in de kamerstukken inzake de Wet dieren. In het project zijn daartoe de morele overwegingen in beeld gebracht die een rol spelen bij het houden van dieren en in het bijzonder voor arbeid, bont, gezelschap, sport, vermaak en voedsel. Daarnaast is door het Ethiek Instituut een theoretische verkenning heeft uitgevoerd (zie bijgevoegd essay *'Houden van dieren; Over morele rechtvaardiging, doelen en waarden bij het houden van dieren'*).

In het najaar van 2011 hebben negen reflectiebijeenkomsten met relevante partijen plaatsgevonden om te achterhalen hoe mensen aankijken tegen het houden van dieren, welke waarden daarbij voor hen belangrijk zijn, welke dilemma's er spelen en is gesproken over alternatieven. De uitkomsten van deze bijeenkomsten zijn nader geduid met behulp van de theoretische verkenning van het Ethiek Instituut. Uit de bijeenkomsten komt voort dat er verschillende morele waarden een rol spelen bij het houden van dieren. In ieder geval speelt de autonomie van de mens en de vrijheid om zelf te bepalen hoe we met dieren omgaan. Verder speelt de waarde van het doel waarvoor dieren worden gehouden. De doelen waarvoor mensen dieren houden vertegenwoordigen een waarde die mensen belangrijk of wenselijk vinden, zoals geluk, welzijn, economie, gezondheid, veiligheid of ontplooiing. Daarnaast spelen er morele waarden die voortkomen uit de erkenning dat dieren er toe doen en moreel meetellen. Dat brengt met zich mee dat we rekening moeten houden met hun belangen. De mate waarin wordt bepaald door de morele positie die we dieren toekennen. Naar voren komt dat steeds meer aandacht wordt gevraagd voor positief welzijn van het dier, respect voor de integriteit van het dier en respect voor het dierlijk leven. Tot slot dient rekening te worden gehouden met de neveneffecten die het houden van dieren met zich meebrengt zowel voor de houder als voor de omgeving. Argumenten over die neveneffecten vertegenwoordigen waarden die mensen belangrijk vinden zoals volksgezondheid, milieu en biodiversiteit.

Het kabinetsstandpunt over het houden van dieren is op hoofdlijnen verwoord in de nota *'Dierenwelzijn en Diergezondheid – Een maatschappelijk geaccepteerde omgang met dieren'* die op 29 februari 2012 aan de Tweede Kamer is gezonden (TK 2011-2012, 28286, nr. 548). Hierin staat dat het kabinet vindt dat dieren mogen worden gehouden voor bijvoorbeeld gezelschap en voedsel. Daarbij moeten we goed met ze omgaan vanaf geboorte tot en met de dood, en moeten we – zonder het dier te vermensen – in alle afwegingen die we maken zoveel mogelijk recht doen aan de eigenheid en de belangen van het dier. Een onderbouwing van dit standpunt en de afweging die is gemaakt voor het houden van dieren voor arbeid, bont, gezelschap, sport, vermaak en voedsel, zou worden verwoord in een afzonderlijke brief aan de Tweede Kamer. Aangezien de Tweede Kamer de nota *'Dierenwelzijn en Diergezondheid'* controversieel heeft verklaard als gevolg van de val van het kabinet Rutte, is deze brief niet verzonden.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Het feit dat dieren sinds mensenheugenis worden gehouden en gebruikt voor diverse doeleinden is niet langer een voor iedereen toereikende onderbouwing voor het houden en gebruiken van dieren. Meer dan voorheen vinden mensen dat ook rekening moet worden gehouden met de belangen van dieren en dat er in onze omgang met dieren grenzen in acht moeten worden genomen.

Dat is ook zichtbaar in diverse discussies met de Tweede Kamer, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven, wetenschap en samenleving. Hier wordt regelmatig gesproken over de wijze waarop we dieren mogen houden, maar steeds vaker komt ook de vraag op of we dieren wel mogen houden en zo ja voor welke doeleinden. Denk daarbij aan de discussies over het houden van nertsen voor de productie van bont en het houden van dieren voor vermaak. Dit heeft te maken met het feit dat we in de loop der tijd anders over dieren zijn gaan denken en het belang dat we aan een goede omgang met dieren hechten. Discussies over de omgang met dieren gaan niet alleen maar over het voorkómen van ongerief, maar worden steeds meer beïnvloed door ethische opvattingen die vragen om aandacht voor positief welzijn van het dier, respect voor integriteit en dierlijk leven.

De Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) constateert dit vraagstuk ook in zijn zienswijze 'Agenda voor het dierbeleid – Morele vraagstukken en speerpunten voor het dierbeleid in Nederland' dat in juli 2010 aan de minister van het voormalige ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij is aangeboden. De RDA is van mening dat de (morele) afweging van het gebruik van dieren voor alle gebruiksdoelen expliciet moet worden gemaakt: op welke gronden komen wij tot het besluit dat het moreel aanvaardbaar is dat de mens dieren houdt?

Op 9 februari 2011 heeft staatssecretaris Bleker van het ministerie van Economische Zaken, Landbouw & Innovatie (EL&I) in reactie op het RDA-rapport aan de Tweede Kamer medegedeeld dat het expliciteren van de morele afweging voor het houden van dieren past in de transparante benadering van besluitvorming die is geschetst in het wetsvoorstel Dieren¹. Met dit project *Rechtvaardiging voor het houden van dieren* wordt hier invulling aan gegeven.

1.2 Doel project *Rechtvaardiging voor het houden van dieren*

Het project *Rechtvaardiging voor het houden van dieren* heeft als doel om de morele afweging die de overheid maakt ten aanzien van het houden van dieren te expliciteren. In het project wordt in beeld gebracht welke morele overwegingen een rol spelen bij het houden van dieren, zodat een onderbouwd antwoord kan worden gegeven op de volgende vragen:

- 1) Mogen we dieren houden?
- 2) Zo ja, voor welke doeleinden mogen we dieren houden?
- 3) Onder welke voorwaarden mogen we dieren houden?

De antwoorden op deze vragen vormen de basis/het fundament van het dierbeleid en zullen worden verwoord in een brief aan de Tweede Kamer.

¹ TK 2010-2011, 28286, nr. 470

Het project is tegelijkertijd een toets of het huidige beleid voldoende aansluit op de hedendaagse morele opvattingen over het houden van dieren. Als gevolg van nieuwe ontwikkelingen of nieuwe feiten kan in de loop der jaren de moraal in de samenleving veranderen en daarmee ook het antwoord op deze drie vragen. Het is belangrijk om deze ontwikkelingen te volgen en na te gaan of het beleid dat eerder is vastgesteld voldoende aansluit op die ontwikkelingen en de heersende moraal.

1.3 Huidig beleid en regelgeving

De overheid erkent sinds 1981 de intrinsieke waarde het dier (zie Nota Rijksoverheid en dierenbescherming) en sindsdien geldt dit als uitgangspunt voor het overheidsbeleid. In de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren en de Wet dieren komt de erkenning van de intrinsieke waarde tot uitdrukking in de bepalingen die zijn gericht op de bescherming van het dier: zijn welzijn, gezondheid, eigenheid en integriteit. Genoemd kunnen onder meer worden: het verbod op dierenmishandeling, het verbod op verwaarlozing, het verbod om dieren als prijs uit te loven, het verbod op dierengevechten, de toepassing van het nee-tenzij beginsel op het houden van dieren, op het houden van dieren met het oog op de productie, op het toepassen van lichamelijke ingrepen bij dieren, op het doden van dieren, en de regels over onder meer het verhandelen, huisvesten, verzorgen, vervoeren en het fokken van dieren.

In weer andere gevallen is een handeling niet in beginsel verboden, maar kunnen wel regels worden gesteld die dat handelen normeren, zoals in de artikelen 2.15 inzake wedstrijden met dieren en artikel 2.16 inzake het vertonen van dieren. Uiteraard wordt bij de normering van die handelingen ook de intrinsieke waarde van het dier meegewogen. In bijlage 1 staat de huidige regelgeving uitgebreider beschreven.

1.4 Afbakening

Het project gaat alleen over het houden van dieren en niet over de omgang met dieren die in het wild leven. In Nederland worden veel dieren gehouden, omdat ze een bepaald doel/nut voor de mens hebben. In bijlage 2 is een inventarisatie opgenomen van doelen waarvoor dieren in Nederland worden gehouden. Dieren worden onder andere gehouden voor het verrichten van arbeid, de productie van bont, educatie, gezelschap, het verrichten van onderzoek, natuurbehoud, het beoefenen van sport, vermaak en de productie van voedsel. Dieren die worden gehouden voor het verrichten van onderzoek en onder de Wet op de dierproeven vallen, zijn buiten dit project gehouden, omdat het ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport hiervoor verantwoordelijk is.

In het project wordt niet gekeken naar de vraag welke diersoorten en rassen mogen worden gehouden voor de diverse doeleinden. Om hier uitspraken over te kunnen doen, moeten eerst de voorwaarden worden vastgesteld waaronder dieren mogen worden gehouden. Verder spelen bij deze vraag feiten over de diersoort of het ras nadrukkelijker een rol en de omstandigheden waaronder dieren worden gehouden. Met behulp van deze feiten kan worden getoetst of aan de gestelde voorwaarden wordt voldaan. Een dergelijk onderzoek vindt nu plaats in het kader van de ontwikkeling van de positieflijst (artikel 33 van de GWWD).

1.5 Leeswijzer

In dit verslag wordt in hoofdstuk 2 ingegaan op de opzet en uitvoering van het project. Daarbij komt de methode van ethische reflectie ter sprake. In hoofdstuk 3 worden de belangrijkste morele waarden besproken die een rol spelen bij het houden van dieren. Deze zijn afkomstig uit de diverse reflectiebijeenkomsten die met stakeholders zijn gehouden.

In hoofdstuk 4 wordt op basis van de uitkomsten van de reflectiebijeenkomsten een afwegingsmodel geschetst.

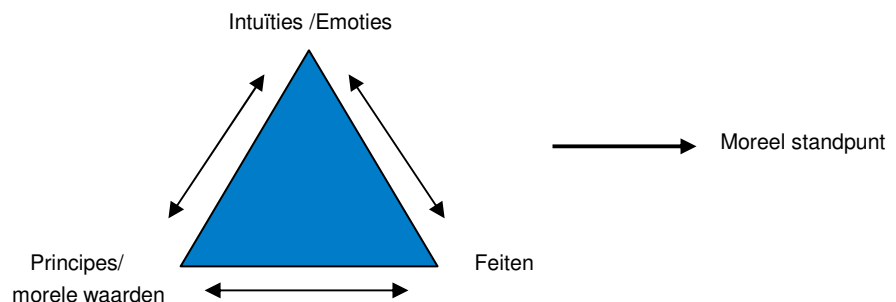
De beleidskeuzes die de overheid maakt zijn niet in dit verslag opgenomen. Deze zouden worden verwoord in een brief aan de Tweede Kamer, waarbij dit verslag als bijlage zou worden verzonden. Aangezien de Tweede Kamer de nota 'Dierenwelzijn en Diergezondheid' controversieel heeft verklaard als gevolg van de val van het kabinet Rutte, is deze brief niet verzonden.

2 Opzet en uitvoering

Dit hoofdstuk beschrijft de opzet en uitvoering van het project. Ethische reflectie staat daarbij centraal. Het is een methode om op een gestructureerde wijze over een moreel probleem na te denken, te overleggen en tot keuzes te komen. Het ministerie is daarbij ter zijde gestaan door dr. Franck Meijboom, ethicus en universitair docent, van het Ethiek Instituut van de Universiteit Utrecht.

2.1 Ethische reflectie

Voor de ethische reflectie is gebruik gemaakt van het stappenplan dat staat beschreven in de Handleiding 'Ethiek in beleid: waarden wegen met verstand en gevoel' van het ministerie van EL&I. Deze handleiding vormt een uitwerking van het ethisch afwegingskader zoals dat is beschreven in Kamerstukken inzake de Wet dieren². Het stappenplan is gebaseerd op de gedachte dat ethiek als reflectieproces moet worden gezien. Een proces waarin voordat je tot een moreel standpunt komt, eerst wordt gereflecteerd op intuïties/emoties, morele principes/morele waarden en de feiten die rond een moreel probleem spelen. In schema:

Toelichting op het schema:

Het houden van dieren voor een bepaald doel roept bij mensen een *eerste reactie* op. Veelal is deze eerste reactie een gevoelsmatige inschatting (een intuïtie of emotie). Dit gevoel kan verder worden onderbouwd door te kijken waarop de eerste reactie is gebaseerd: zijn er *principes of morele waarden* die iemands eerste reactie kunnen verklaren en onderbouwen? Vervolgens wordt gekeken naar de *feiten*: is iemands eerste reactie gebaseerd op de juiste feiten? En hoe verhouden de feiten zich tot de principes en morele waarden die iemand belangrijk vindt? Stemmen de feiten overeen met iemands persoonlijke principes of morele waarden of is er sprake van een discrepantie? Het reflectieproces vereist een kritische wisselwerking tussen eerste reacties, principes/waarden en feiten, waarbij wordt geprobeerd om deze met elkaar in evenwicht te brengen. Dit zal resulteren in een evenwichtig onderbouwd *moreel standpunt*.

2.2 Reflectiebijeenkomsten met stakeholders

Om zicht te krijgen op de morele waarden die een rol spelen bij het houden van dieren zijn in september en oktober 2011 negen afzonderlijke bijeenkomsten met stakeholders georganiseerd. Er is gestart met een bijeenkomst over de vraag of we

² Nota naar aanleiding van het verslag betreffende de Wet dieren (zie TK 2008/09, 31389, nr. 9 hoofdstuk 3)

dieren mogen houden. Vervolgens volgden bijeenkomsten over het houden van dieren voor arbeid, gezelschap, sport, bont, vermaak en voedsel. Over het houden van dieren voor vermaak zijn twee bijeenkomsten georganiseerd. Eén bijeenkomst over dierentuinen, kinderboerderijen en roofvogelshows, omdat daar naast vermaak ook educatie en/of natuurbehoud een rol speelt. En één bijeenkomst over circussen en andere vormen van vermaak. Over voedsel hebben ook twee bijeenkomsten plaatsgevonden. Eén bijeenkomst over vlees en vis, omdat dieren hiervoor direct worden gedood en één bijeenkomst over melk, eieren en honing waarvoor dieren niet direct worden gedood. Deze bijeenkomsten vonden plaats onder voorzitterschap van dr. Franck Meijboom van het Ethiek Instituut.

Aan elke bijeenkomst hebben 8 personen deelgenomen met verschillende opvattingen over het houden van dieren, zodat het morele vraagstuk vanuit verschillende invalshoeken kon worden belicht. In bijlage 3 is een overzicht van de bijeenkomsten met de lijst van deelnemende organisaties opgenomen. Iedere deelnemer werd uitgenodigd op grond van zijn expertise en vanuit zijn/haar organisatie, maar werd gevraagd om op persoonlijke titel te spreken. Hiermee kon in de bijeenkomst de discussie van het niveau van belangen naar het niveau van waarden worden getild. *Belangen* zijn verbonden aan een individu, een groep of aan de maatschappij als geheel. Een belang is instrumenteel gericht op een doel; mensen hebben ergens belang bij, omdat het ze voordeel oplevert. *Waarden* zijn algemener. Ze geven aan welke situaties of eigenschappen we belangrijk, wenselijk of nastrevenswaardig vinden of ze zeggen iets over wat moreel juist of wenselijk is. De discussies hadden de vorm van een dialoog. Centraal stond het inventariseren en begrijpen van argumenten in plaats van het elkaar overtuigen.

Na de introductie van de morele vraag (*Mogen we dieren in Nederland houden voor....(het betreffende doel)?*), werd de deelnemers gevraagd naar een *eerste reactie*. Dit kon het standpunt zijn van de organisatie waarvoor zij werkten en/of een persoonlijke eerste reactie. Het geven van een standpunt vanuit de organisatie creëerde de ruimte om daarna vrij en op persoonlijke titel over de morele vraag te spreken. Daarna werd de deelnemers gevraagd om, los van hun persoonlijke opvattingen of het standpunt van hun organisatie, drie argumenten voor en drie argumenten tegen het houden van dieren op papier te zetten. Deze argumenten werden plenair gedeeld en aangevuld. Bij ieder argument werd gekeken of het argument ook iets zegt over wat we behoren te doen of waarom iets moreel wenselijk is. Hiermee kregen we zicht op de morele waarden die achter de diverse argumenten schuilgaan. Daarbij vond een ordening plaats volgens de indeling *people, planet, profit*.

Bij de inbreng van argumenten werden ook feitelijke claims gemaakt. Daarover ontstond tussen deelnemers een aantal keren discussie, omdat zij over de interpretatie van de feiten van mening verschilden. Deze 'feitendiscussies' zijn benoemd, maar niet uitgewerkt omdat ze voorbij gaan aan het hoofddoel van de bijeenkomsten, het achterhalen van morele waarden.

Als laatste is met de deelnemers geïnventariseerd welke morele waarden met elkaar botsen. Dit resulteerde in een inventarisatie van ethische dilemma's. Deze dilemma's geven ook een beeld over de morele waarden waaraan het meeste gewicht wordt toegekend.

Van iedere reflectie is een geanonimiseerd verslag gemaakt dat na afloop aan de deelnemers is voorgelegd.

2.3 Theoretische verkenning door het Ethiek Instituut

In het kader van de dierethiek is door verschillende ethici veel geschreven over hoe de mens behoort te handelen jegens dieren. Het Ethiek Instituut van de Universiteit Utrecht is gevraagd om een theoretische verkenning uit te voeren naar hoe vanuit de dierethiek wordt aangekeken tegen het houden van dieren. Dit heeft geresulteerd in het essay van dr. Franck Meijboom '*Houden van dieren: Over morele Rechtvaardiging, doelen en waarden bij het houden van dieren*'.

Dit essay geeft inzicht in een viertal achtergrondvragen die spelen bij de discussie over de rechtvaardiging van het houden van dieren:

1. Wat betekent morele rechtvaardiging?
2. Waarom is rechtvaardiging van het houden van dieren nodig?
3. Wat dient er gerechtvaardigd te worden?
4. Wat zijn de mogelijkheden bij rechtvaardiging?

Het essay is als achtergronddocument bij dit eindverslag opgenomen. Het theoretisch kader is gebruikt om de uitkomsten van de reflectiebijeenkomsten te duiden.

2.4 Maatschappelijke opvattingen over het houden van dieren

Voor het maken van een ethische afweging is het niet alleen relevant om te weten welke morele waarden een rol spelen, maar is het ook noodzakelijk te weten in hoeverre ze maatschappelijk worden gedeeld en hoe zwaar ze maatschappelijk wegen. Hiervoor is onder andere gekeken naar het rapport '*Denken over dieren: dier en ding, zegen en zorg*³ (2012). In dit rapport zijn de maatschappelijke opvattingen over de omgang met dieren in beeld gebracht en zijn 12 thema's benoemd waarover maatschappelijk zorg bestaat. Die thema's bepalen nu en in de toekomst mede de agenda van de overheid en de verschillende dierhouderijsectoren.

De maatschappelijke opvattingen zijn geïnventariseerd door middel van een publieksenquête waarin 2160 huishoudens is gevraagd hoe zij denken over dieren. De uitkomsten hiervan geven een indicatie over het waarom mensen dieren waardevol vinden, hoe ze de omgang met dieren waarderen en hoe ze over bepaalde dierpraktijken denken. Deze uitkomsten worden betrokken bij de ethische afweging. Ze vormen een belangrijke toets om overheidsbeleid te kunnen legitimeren. Dit betekent niet dat de uitkomsten van de het rapport Denken over dieren direct bepalen wat moreel gerechtvaardigd is, maar in de afweging worden ze meegenomen naast de morele waarden en feiten.

2.5 Afweging

Op grond van de verzamelde gegevens is vervolgens door het kabinet een afweging gemaakt. De resultaten hiervan zijn niet in dit verslag opgenomen, maar worden verwoord in een brief aan de Tweede Kamer.

³ Opgesteld door het Athena Instituut van de VU Amsterdam in samenwerking met het lectoraat Welzijn van Dieren van de Hogeschool van Hall Larenstein

3 Morele waarden en ethische dilemma's

In dit hoofdstuk worden de morele waarden benoemd die een rol spelen bij de beantwoording van de morele vraag of we dieren mogen houden en zo ja, voor welke doeleinden. Daarnaast wordt in beeld gebracht waar morele waarden met elkaar botsen.

De morele waarden vormen het resultaat van een analyse van de negen reflectiebijeenkomsten met stakeholders die in september en in oktober 2011 hebben plaatsgevonden. In bijlage 4 is per bijeenkomst een overzicht gemaakt van de morele waarden die door de deelnemers naar voren zijn gebracht en waar ze met elkaar botsen. Om de morele waarden nader te kunnen duiden is gebruik gemaakt van het essay *Houden van dieren*.

Bij het maken van beleidskeuzes over het houden van dieren, zullen de betreffende waarden gerechtvaardigd moeten worden richting de partijen voor wie deze waarden relevant zijn.

3.1 Autonomie van de mens

In iedere bijeenkomst kwam de morele waarde 'autonomie van de mens' ter sprake. Daaronder wordt zelfbepaling of zelfbeschikking verstaan. Dit houdt in dat we de vrijheid waarderen die ons in staat stelt om in ons leven zelf (morele) keuzes te maken en om zelf te bepalen hoe we met onszelf, anderen en de wereld omgaan. Die vrijheid om onze voorkeuren en wensen te verwezenlijken, omvat ook de omgang met dieren. Die vrijheid wordt enkel beperkt als er inbreuk wordt gepleegd op de vrijheid van een ander. Die ander is in toenemende mate ook het dier.

3.2 Morele waarden gerelateerd aan het doel

Dieren worden in Nederland door de mens voor diverse doeleinden gehouden. Deze doelen vinden mensen vaak intrinsiek waardevol; ze vertegenwoordigen een waarde die mensen belangrijk, wenselijk of nastrevenswaardig vinden. Met verwijzing naar die waarden wordt het houden van dieren veelal gerechtvaardigd. Uit de reflectiebijeenkomsten kwamen de volgende morele waarden naar voren die verbonden werden met de doelen waarvoor dieren worden gehouden. De waarden zijn hierbij alfabetisch geordend.

Doel waarvoor het dier wordt gehouden	Morele waarden die door het houden van het dier (deels) gerealiseerd worden
Arbeid: o.a. dieren die mensen helpen in de zorg, bij orde en veiligheid, dieren die worden ingezet voor beheer- en schadebestrijding, natuurbeheer/onderhoud en dieren die om medische redenen worden	Geluk / welzijn van de mens Gezondheid van de mens Veiligheid van de mens Vrijheid van de mens

ingezet.	
Bont	(bijdrage aan) Economie ⁴ Geluk / welzijn van de mens Persoonlijke identiteit Werkgelegenheid ⁵
Gezelschap	Educatie Geluk / welzijn van de mens (creëren van) Mens-dier relatie Ontplooiing/ vorming (bijbrengen van) Respect voor dieren en mensen
Sport: o.a. paarden-, honden- en duivensport	(bijdrage aan) Economie Geluk / Welzijn van de mens (creëren van) Mens-dier relatie (bijbrengen van) Respect voor dieren
Vermaak al dan niet in combinatie met educatie en/of natuurbehoud: o.a. dierentuinen, kinderboerderijen, roofvogelshows, circussen, tentoonstellingen, film/tv en vervoer door dieren (bijv. huifkartochten)	(behoud) Biodiversiteit (bijdrage aan) Economie Geluk /welzijn van de mens (waarde van) Kennis Ontplooiing/vorming Esthetische waarde (schoonheid van dieren) (bijbrengen van) Respect voor dieren en mensen Vorming/ontplooiing
Voedsel: vlees, vis, melk, eieren en honing	(bijdrage aan) Economie Geluk / welzijn van de mens (o.a. genot) Gezondheid van de mens Voedselzekerheid Werkgelegenheid

Veel waarden onder de koepel van welzijn

De waarde "Welzijn van de mens" werd vaak als koepel gebruikt waar meerdere waarden achter schuil gaan. Het gaat hierbij om waarden die direct gerelateerd zijn aan welzijn, zoals geluk, plezier en genot, maar ook om waarden die een meer zelfstandige rol hebben zoals de waarde van kennis of de waarde van gezondheid. Zowel gezondheid als kennis kunnen beoordeeld worden vanuit de mate waarin ze een bijdrage leveren aan de waarde van welzijn, maar de waarde van het genereren van kennis of het hebben van een goede gezondheid valt niet samen met het welzijn dat daardoor wordt ervaren. Daarom zijn deze waarden ook benoemd als zelfstandige morele waarden.

Deugden: meer dan een waarde

Naast waarden werd er tijdens de bijeenkomsten ook enkele keren op gewezen dat het houden van dieren bij kan dragen aan bepaalde deugden. Een deugd is geen handeling maar een karaktertrek die zorgt dat je kiest voor het goede. Het gaat hierbij niet om een specifieke waarde die tot zijn recht komt, maar om een houding die leidt tot moreel wenselijk gedrag. Zo werd beargumenteerd dat bepaalde vormen van dierhouderij ons een deugdzamer mens maken of dat het bijdraagt aan een betere samenleving. Deugden die in dit kader onder andere werden genoemd zijn compassie, respect en zorgzaamheid.

⁴ Economie is feitelijk geen morele waarde, maar de economie wordt waardevol geacht omdat deze bijdraagt aan het welzijn van de mens.

⁵ Werkgelegenheid is feitelijk geen morele waarde, maar werkgelegenheid wordt waardevol geacht omdat het bijdraagt aan het welzijn van de mens.

Gedeelde waarden, maar toch meningsverschillen

Veel van de genoemde waarden werden door zowel voor- als tegenstanders van de verschillende dierhouderijpraktijken gedeeld. De meningsverschillen in de beoordeling van een vorm van dierhouderij zijn te herleiden tot discussie over drie punten:

- a. de mate waarin de vorm van dierhouderij daadwerkelijk bijdraagt aan de genoemde waarde;
- b. het verschil in gewicht dat de deelnemers hechten aan de genoemde waarden. Bijvoorbeeld, de waarde van kennis leek voor sommigen belangrijker dan de economische waarde;
- c. alternatieven: veel deelnemers merkten op dat er alternatieven zijn om deze waarden te realiseren. Dieren zijn daarvoor niet altijd noodzakelijk. De mogelijkheid om de waarde van een doel te bereiken zonder inzet van dieren, bepaalt mede of dieren gehouden mogen worden voor dat doel.

Opvattingen achter de waarden: rentmeesterschap en natuurlijkheid

In de bijeenkomsten kwam verder naar voren dat morele waarden een achtergrond hebben in levensbeschouwingen. Fundamentele ideeën over de oorsprong en het doel van het leven geven kleur en inhoud aan morele waarden zoals welzijn, vrijheid of gezondheid. Hierbij gaat het niet alleen om religieuze levensbeschouwingen, maar ook om seculiere wereldvisies.

Vanuit religieus perspectief werd vaak gewezen op de rol van de mens als rentmeester en dat daarom dieren mogen worden gehouden. Hierbij heeft de mens morele verplichtingen ten opzichte van het dier. Die verplichtingen zijn echter niet gebaseerd op capaciteiten van het dier, maar volgen uit het respect voor God als schepper van de aarde met alles wat daarop leeft. De dieren zijn, vanuit dit perspectief, aan de mens gegeven voor gebruik, maar dienen respectvol te worden behandeld.

Vanuit een seculier gezichtspunt werd enkele keren het argument van natuurlijkheid naar voren gebracht. Sommige doelen waarvoor dieren worden gehouden en handelingen die met dieren worden verricht werden als natuurlijk of juist onnatuurlijk beoordeeld. Het argument is gebaseerd op een overtuiging over de plek van mens en dier in bepaalde ecosystemen. Die natuurlijke orde wordt als intrinsiek waardevol beschouwd.

In de analyse van de bijeenkomsten zijn de waarden die hieruit volgen meegenomen, maar is de levensbeschouwelijke achtergrond niet verder uitgewerkt.

3.3 Morele waarden gerelateerd aan de morele positie van het dier

In de reflectiebijeenkomsten zijn ook morele waarden naar voren gebracht die voortkomen uit de erkenning dat dieren moreel meetellen en dat we rekening moeten houden met hun belangen. De mate waarin we verplichtingen hebben ten opzichte van dieren wordt bepaald door de reden waarom ze meetellen, met andere woorden door de morele positie die we hen toekennen. In het essay *Houden van dieren* wordt een continuüm van vier morele posities onderscheiden met een continuüm van morele verplichtingen die daaruit voortvloeien. De vier centrale posities op het continuüm zijn:

1. *Dieren hebben enkel instrumentele waarde.* Dieren tellen moreel gezien niet zelfstandig mee. Ze hebben geen waarde omwille van zichzelf en dus hebben we geen directe verplichtingen ten opzichte van dieren.
2. *Dieren hebben morele waarde als voelende wezens.* Dieren kunnen pijn en plezier ervaren en daarom dient de mens te zorgen voor hun welzijn en gezondheid.

3. *Dieren hebben intrinsieke waarde.* Een dier is intrinsiek waardevol en daarom dient de mens respect te tonen voor het individuele dier. We moeten zorgen voor hun welzijn, gezondheid, integriteit en de waarde van het dierlijk leven.
4. *Dieren hebben inherente waardigheid.* Dieren dienen net als mensen te worden behandeld als autonome wezens, die bewust zijn van hun eigen leven. Dieren zijn moreel gezien even beschermwaardig als de mens.

Daarnaast wordt er ook morele waarde aan dieren toegekend op basis van de *relatie die dieren hebben met mensen of de rol die zij spelen in een ecosysteem*. Hieruit volgen verplichtingen die per relatie kunnen verschillen, maar in alle gevallen dient het dier zo behandeld te worden dat hij zijn bijdrage aan de relatie kan vervullen en tot bloei kan komen.

De keuze voor een morele positie bepaalt welke morele waarden bij het houden van dieren gerechtvaardigd moeten worden. De keuze voor een van de morele posities is mede afhankelijk van de mate waarin mensen persoonlijk gemotiveerd worden. Dit kan door diverse factoren zoals

- iemands achtergrond (cultuur, opvoeding, religie);
- omgeving (fysieke woonomgeving en sociale leefomgeving);
- demografische kenmerken (leeftijd, sexe, opleiding, inkomen, beroep); en
- persoonlijke kenmerken (persoonlijke interesses, kennis over dieren, empathisch vermogen, gevoeligheid voor sociale druk).

Daarnaast spelen er diverse maatschappelijke ontwikkelingen die van invloed zijn op de morele positie van het dier in de samenleving.

Reflectiebijeenkomsten

In de negen reflectiebijeenkomsten zijn door de deelnemers vanuit verschillende morele posities van het dier argumenten naar voren gebracht.

De waarde welzijn van het dier (inclusief gezondheid) kwam in de diverse bijeenkomsten ondermeer ter sprake bij argumenten over fokkerij, huisvesting, management, transport en het doden van dieren.

De waarde integriteit is in verschillende vormen naar voren gekomen. Het gaat hier om de aantasting van de eigenheid van het dier. Men wenst een respectvolle omgang met dieren waarbij er niet alleen aandacht is voor welzijn en gezondheid. Een handeling kan als niet respectvol worden beschouwd ten opzichte van het dier, zelfs als het dier daar geen welzijns- of gezondheidsschade van ondervindt.

Genoemd werden o.a.:

- fysieke aantasting van het dier bijvoorbeeld door ingrepen of fokkerij
- gedragsmatige aantasting van het dier bijvoorbeeld door geen ruimte te geven aan natuurlijk gedrag of gedrag te forceren
- mentale aantasting van het dier door ongewenst gedrag weg te selecteren
- vermenschelijking van het dier
- instrumentalisering van het dier

De waarde van het dierlijk leven speelde ook op verschillende manieren. In de reflectiebijeenkomsten over bont en voedsel (onderdeel vlees en vis) speelde het in de zin dat het doden voor het doel problematisch is. Bij de reflectiebijeenkomsten over arbeid, gezelschap, sport, vermaak en voedsel (onderdeel melk, eieren, honing) speelde doden in het kader van de onderwerpen 'surplusdieren' en 'wat als een dier zijn functie voor de mens niet meer kan vervullen?'.

De waarde vrijheid speelde tot slot ook op verschillende manieren. Onderscheid kan worden gemaakt in autonomie, bewegingsvrijheid en keuzevrijheid. Autonomie wordt wezenlijk geacht door diegenen die dieren inherente waardigheid toekennen. Vrijheid in de zin van bewegings- en keuzevrijheid wordt vooral aangedragen vanuit een welzijnspectief.

Samengevat betekent dit dat in ieder geval de volgende morele waarden op basis van de morele positie van het dier gerechtvaardigd moeten worden:

Morele positie van het dier	Te rechtvaardigen morele waarden
Instrumentele waarde	Geen rechtvaardiging nodig. Gezondheid en welzijn van het dier krijgt aandacht vanuit het belang van de houder.
Waarde van het dier als voelend wezen	Welzijn van het dier
Intrinsieke waarde	Welzijn van het dier Integriteit van het dier Waarde van dierlijk leven Vrijheid in de zin van bewegings- en keuzevrijheid
Inherente waardigheid	Alle bovengenoemde waarden + Autonomie van het dier
Waarde op basis van de relatie met de mens of de rol in het ecosysteem	Welzijn van het dier Integriteit van het dier Leven van het dier

3.4 Morele waarden gerelateerd aan neveneffecten van het houden

Het houden van dieren beperkt zich niet tot de interactie tussen mens en dier. Er treden ook neveneffecten op, zowel voor de houder als voor de omgeving. Die omgeving wordt gevormd door andere mensen, andere dieren, de fysieke omgeving (milieu, natuur) en/of de samenleving als geheel, hier en elders, nu en later. De beoordeling van die neveneffecten als wenselijk of onwenselijk is nooit neutraal. Achter de argumenten die hierover naar voren worden gebracht gaan ook morele waarden schuil die mensen belangrijk vinden. Deze morele waarden spelen ook een rol bij de vraag of het houden van dieren moreel gezien acceptabel is en dienen in de afweging te worden meegewogen. Bij positieve neveneffecten gaat het om achterliggende waarden die kunnen worden ingezet om de doelen waarvoor een dier wordt gehouden extra te ondersteunen. Bij negatieve neveneffecten gaat het om achterliggende waarden die het houden van een dier voor een bepaald doel compliceren. Deze kunnen een rechtvaardigingsgrond zijn om het houden van dieren voor een bepaald doel niet toe te staan. De volgende morele waarden zijn genoemd in de reflectiebijeenkomsten:

Doel waarvoor het dier wordt gehouden	Morele waarden gerelateerd aan een neveneffect
Arbeid	Culturele waarde (behoud traditie) Gezondheid van de mens
Bont	(gevolgen voor het) Milieu
Gezelschap	(gevolgen voor de) Biodiversiteit Culturele waarde (traditie) (gevolgen voor het) Ecosysteem Gezondheid van de mens Identiteit (gevolgen voor het) Milieu Rechtvaardigheid (voedsel gaat naar dieren i.p.v. mensen) (bijdragen aan) Respect voor de mens
Sport	(gevolgen voor de) Biodiversiteit Culturele waarde (traditie) Identiteit

Vermaak	(gevolgen voor de) Biodiversiteit Culturele waarde (traditie) Esthetische waarde Identiteit (bijv. een stad met een dierentuin) Rechtvaardigheid (behouden van dieren in bijv. dierentuinen voor toekomstige generaties)
Voedsel	Arbeidsvreugde Beroepstrots (gevolgen voor de) Biodiversiteit Culturele waarde (traditie) Identiteit Landschappelijke waarde Leefbaarheid platteland (gevolgen voor het) Milieu (bodem, water, lucht, klimaat) Rechtvaardigheid (beslag op landbouwgrond in derde wereld landen) Sociale leefomgeving Voedselsoevereiniteit Voedselveiligheid

Biodiversiteit, ecosysteem en milieu zijn feitelijk geen morele waarden, maar ze worden waarde toegekend mede omdat de bescherming ervan een voorwaarde is voor het bestaan en het welzijn van de mens.

3.5 Ethische dilemma's

Tijdens de negen reflectiebijeenkomsten werd de deelnemers gevraagd waar zij morele waarden met elkaar zien botsen en waar volgens hen voor de overheid een taak ligt om daar een beleidsuitspraak over te doen. Met andere woorden wat zijn de ethische dilemma's voor de overheid?

In bijlage 4 zijn naast de morele waarden per bijeenkomst de genoemde dilemma's weergegeven. Uit het gegeven dat juist deze dilemma's naar voren zijn gebracht, kan worden afgeleid dat mensen aan deze morele waarden mensen veel gewicht toekennen.

Er zijn vijf 'soorten' dilemma's naar voren gebracht:

1. Het dilemma tussen de autonomie van de mens en de autonomie van het dier
Mensen die dieren inherente waardigheid toekennen vinden dat dieren net als mensen als doel in zichzelf en nooit enkel als instrument dienen te worden behandeld. Zij vinden bovendien dat dieren gelijkwaardig zijn aan mensen en vinden dat dieren als gelijkwaardig dienen te worden behandeld. Volgens hen dient de autonomie van het dier beschermd te worden, net zoals we de autonomie van de mens beschermen. Geen enkel doel kan het houden van dieren rechtvaardigen, omdat mensen uit respect voor hun autonomie ook niet worden 'gehouden'. Voor deze mensen speelt het doel waarvoor een dier wordt gehouden en de waarde daarvan voor de mens dan ook geen rol. Zodra de mens vanuit zijn autonomie een dier wil houden, ongeacht het doel, doet zich het dilemma voor tussen de autonomie van het dier en de autonomie van de mens.

2. Dilemma's die ontstaan door een botsing van de morele waarden gerelateerd aan het doel waarvoor dieren worden gehouden⁶ en de morele waarden die zijn gerelateerd aan het dier.

Voorbeelden hiervan zijn botsingen tussen de waarde van het doel voor de mens en:

- het welzijn van het dier
- de gezondheid van het dier
- de integriteit van het dier
- de waarde van het leven van het dier
- de bewegings- en keuzevrijheid van het dier

3. Dilemma's die ontstaan door een botsing van de morele waarden gerelateerd aan het doel waarvoor dieren worden gehouden en de morele waarden die zijn gerelateerd aan neveneffecten die kunnen optreden

Voorbeelden hiervan zijn botsingen tussen de waarde van het doel voor de mens en:

- de (volks)gezondheid
- de biodiversiteit
- het ecosysteem/ de natuur/ het milieu
- landschappelijke waarde
- de veiligheid van de mens

4. Dilemma's die samenhangen met de ongelijke behandeling van dieren

Dezelfde diersoorten worden door de mens verschillend behandeld afhankelijk van het doel waarvoor ze worden gehouden. Zo wordt een varken als huisdier gehouden en voor de voedselproductie, maar in beide gevallen wordt het dier verschillend gehuisvest en verzorgd. Ook tussen verschillende diersoorten die voor hetzelfde doel worden gehouden is verschil in behandeling te zien. Met een vis als gezelschapsdier wordt anders omgegaan dan met een hond als gezelschapsdier. Met andere woorden: 'het ene dier is het andere niet'. In dit kader werd tijdens de reflectiebijeenkomsten gewezen op onvoldoende consistentie van beleid en regelgeving.

5. Dilemma's die samenhangen met de huidige wijze waarop dieren worden gehouden

Deze laatste categorie van dilemma's bevat dilemma's uit de huidige dierpraktijken. Ze doen zich voor in de dierpraktijken waar dieren al voor een bepaald doel worden gehouden. De kennis van deze dilemma's vanuit de huidige praktijk geeft ook inzicht in de morele waarden die mensen belangrijk vinden bij het houden van dieren.

Voorbeelden zijn:

- dilemma tussen welzijn van het dier versus kosten voor de houder;
- welzijnsdilemma's. Bijvoorbeeld solitaire huisvesting van roofvogels (= natuurlijk gedrag) versus geen mogelijkheid tot voortplanting (= onnatuurlijk);
- dilemma tussen de waarde van het leven van het dier en het welzijn van het dier. Bijvoorbeeld 'mag je een beveiligingshond doden als die zijn werk niet meer goed kan doen?'
- dilemma tussen de intrinsieke waarde van het individuele dier en de intrinsieke waarde van de diersoort. Bijvoorbeeld, mag je een individueel dier doden als de soort daarmee beter in stand gehouden kan worden?

⁶ Veel morele waarden die zijn verbonden met het doel waarvoor een dier wordt gehouden zijn terug te voeren op de volgende waarden (zie ook paragraaf 3.2): welzijn van de mens, economische waarde/welvaart, identiteit, ontplooiing/vorming/kennis, mens-dier relatie en veiligheid.

3.6 Conclusie

Uit de reflectiebijeenkomsten komt voort dat er verschillende morele waarden een rol spelen bij het houden van dieren. In ieder geval speelt de autonomie van de mens en de vrijheid om zelf te bepalen hoe we met dieren omgaan. Verder spelen morele waarden die zijn gerelateerd aan:

1. het doel waarvoor dieren worden gehouden;
2. de morele positie van het dier; en
3. de neveneffecten die kunnen optreden door het houden van dieren.

Samengevat geeft dit het volgende beeld⁷:

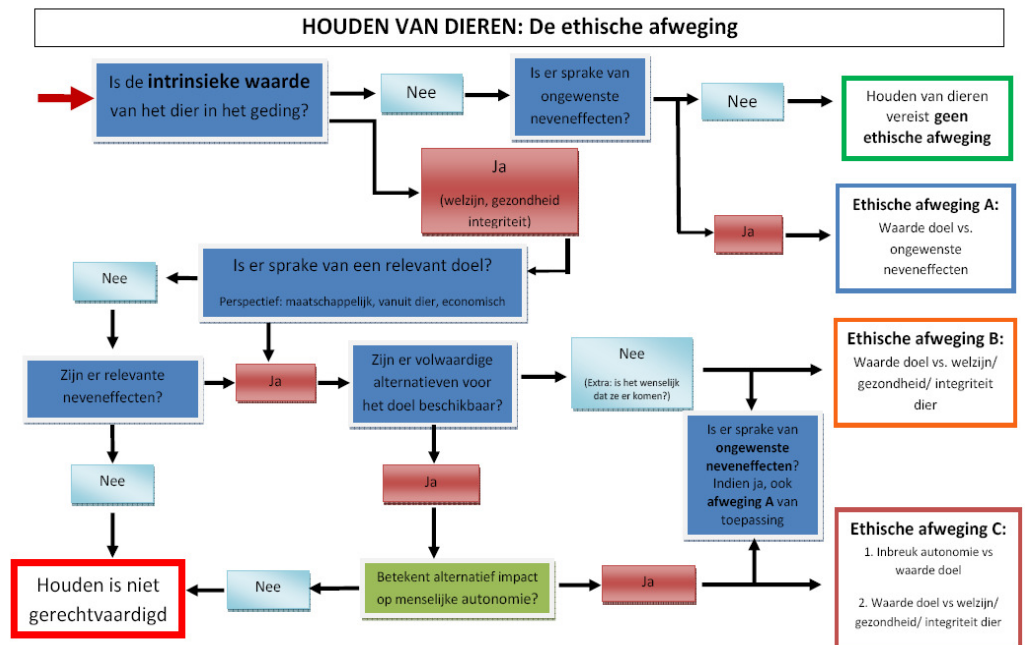
Waarden gerelateerd aan het doel (par. 3.2)	Waarden gerelateerd aan de morele positie van het dier (par. 3.3)	Waarden gerelateerd aan neveneffecten (par. 3.4)
Economische waarde	Autonomie van het dier	Arbeidsvreugde
Esthetische waarde	Gezondheid van het dier	Beroepstrots
Gezondheid van de mens	Integriteit van het dier	Biodiversiteit
Identiteit	Leven van het dier	Culturele waarde (traditie)
Kennis	Welzijn van het dier	Ecosysteem/natuur
Mens-dier relatie		(Volks)gezondheid
Ontplooiing/vorming		Identiteit
(bijbrengen) Respect voor mens		Landschappelijke waarde
(bijbrengen) Respect voor dier		Leefbaarheid
Werkgelegenheid		Milieu (bodem, water, lucht, klimaat)
Welzijn van de mens		(sociale) Rechtvaardigheid
		Sociale leefomgeving
		Voedselsoevereniteit
		Voedselveiligheid

Mensen vinden deze morele waarden in verschillende mate belangrijk. Dit leidt er toe dat waarden met elkaar botsen en er ethische dilemma's ontstaan.

⁷ Alfabetisch geordend

4 Naar een afwegingsmodel

De analyse van de resultaten van de reflectiebijeenkomsten laat zien dat discussies over het houden van dieren kunnen worden verhelderd door consequent te kijken naar de morele positie die actoren dieren toekennen (zie ook paragraaf 3.3) en de daaruit volgende dilemma's. Daarnaast kunnen discussies beter worden gestructureerd door te analyseren waar precies de kern van het probleem of het dilemma zit. Is er onenigheid over de mate waarin de intrinsieke waarde van het dier moet worden gerespecteerd, over de waardering van het doel waarvoor het dier wordt gehouden of over neveneffecten die optreden? Het Ethiek Instituut heeft een voorstel gedaan waarmee deze vragen kunnen worden gestructureerd en daarbij aangegeven welk type afweging ontstaat.

In dit 'afwegingsmodel' staat in feite de vraag centraal of het houden van dieren voor een bepaald doel de belangen van het dier respecteert, en zo niet, of het doel zo waardevol wordt gevonden dat dit de aantasting van de belangen van het dier kan rechtvaardigen. Dit model zal worden gebruikt om een afweging te maken voor het houden van dieren voor arbeid, bont, gezelschap, sport, vermaak en voedsel in zijn algemeen. De resultaten van deze afwegingen worden verwoord in een brief aan de Tweede Kamer.

Voor een concrete beoordeling of specifieke vormen van dierhouderij gerechtvaardigd zijn, bijvoorbeeld specifieke vormen van arbeid, sport of vermaak, is het afwegingsmodel ook bruikbaar. Daartoe zijn echter meer feitelijke gegevens over de betreffende dierhouderij nodig en zullen de daarbij in het geding zijnde waarden specifiek in beeld moeten worden gebracht. Afwegingen kunnen dan resulteren in verschillen in de wijze waarop dierhouderijpraktijken mogen werken en welke eisen daaraan worden gesteld, maar ook in verschillen in de omgang met dezelfde diersoorten. Die verschillen zijn dan duidelijk terug te voeren op de afweging die is gemaakt tussen de intrinsieke waarde van het dier, de waardering van het doel en de neveneffecten.

5 Bijlage 1: Huidig beleid en regelgeving inzake het houden van dieren

Op dit moment gelden diverse wetten inzake het handelen van mensen jegens dieren. De belangrijkste wetten voor gehouden dieren zijn:

- de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren (GWWD)
- de Wet op de dierenbescherming;
- de Diergeneesmiddelenwet;
- de Wet op de uitoefening van de diergeneeskunde 1990; en
- de Kaderwet diervoeders.

De Wet dieren zal deze wetten (de GWWD voorhands alleen voor het welzijnsdeel) gaan vervangen en naar verwachting per 1 januari 2013 in werking treden.

Hieronder worden een aantal bepalingen uit de GWWD besproken die betrekking hebben op het houden van dieren.

Gezondheids- en welzijnswet voor dieren (GWWD)

Het uitgangspunt van de GWWD is dat er geen handelingen met gehouden dieren mogen worden verricht, tenzij in de wet staat dat het wel mag. Dit is het zogenaamde 'nee, tenzij'- principe. Dit principe is ingegeven door de erkenning van de intrinsieke waarde van het dier.

Artikel 33 van de GWWD bevat de volgende bepaling over het houden van dieren.

Artikel 33

1. Het is verboden dieren te houden, tenzij deze behoren tot bij algemene maatregel van bestuur aangewezen soorten of categorieën van dieren.
2. Bij een maatregel als bedoeld in het eerste lid kan worden bepaald dat het houden slechts onder bepaalde voorwaarden is toegestaan.

Met dit artikel werd beoogd te voorkomen dat dieren worden gehouden als zij daartoe naar hun aard niet geschikt zijn of indien zich onder gangbare houderijomstandigheden problemen voordoen, bijvoorbeeld wanneer het welzijn of de eigenheid van het dier op onacceptabele wijze worden benadeeld.

Bij algemene maatregel van bestuur zouden de soorten of categorieën van dieren worden aangewezen die mochten worden gehouden. Dit is de zogenoemde positieflijst die echter onder de GWWD niet tot stand is gekomen.

In de Wet dieren, die met ingang van 1 januari 2013 in werking zal treden, is in artikel 2.2 eveneens een verbod opgenomen om dieren te houden die niet behoren tot door de Minister van EL&I aangewezen diersoorten of diercategorieën. Dit verbod zal in eerste instantie gaan gelden voor zoogdieren. Bij algemene maatregel van bestuur worden de criteria vastgesteld op grond waarvan de aanwijzing van te houden zoogdieren geschiedt. Die criteria zullen worden opgenomen in het in voorbereiding zijnde Besluit houders van dieren. Op basis daarvan zal de zogenaamde `positieflijst` worden vastgesteld.

Ook artikel 34 van de GWWD gaat uit van het 'nee, tenzij beginsel'. Dit artikel is overgenomen in artikel 2.3, eerste en tweede lid van de Wet dieren.

Artikel 34

1. Het is verboden dieren met het oog op de productie van van die dieren afkomstige producten te houden, tenzij deze behoren tot bij algemene maatregel van bestuur aangewezen soorten of categorieën daarvan.

In het Besluit aanwijzing voor productie te houden dieren is een lijst met dieren opgenomen die mogen worden gehouden voor hun pels, vacht of voor voedsel.

Ten aanzien van het houden van dieren worden in de GWWD verder randvoorwaarden gesteld op het gebied van verzorging, belasting, lichamelijke ingrepen, doden, huisvesting, fokken, verkoop/verhuur/verloting en vervoer.

De artikelen 61 t/m 64 van de GWWD bevatten bepalingen over het gebruik van dieren bij wedstrijden. In de Wet dieren zijn die overgenomen in artikel 2.14 en artikel 2.15.

Artikel 2.14 van de Wet dieren bepaalt dat het is verboden om diereengevechten te organiseren of dieren aan diereengevechten te doen deelnemen. De mogelijkheid tot het houden van wedstrijden met dieren zoals paarden, honden en duiven is in de Wet dieren gecontinueerd. De regulering van wedstrijden met dieren is primair een private aangelegenheid, maar wedstrijden dienen echter uit het oogpunt van dierenwelzijn zorgvuldig te worden georganiseerd en te verlopen. De voorgestelde voorzieningen daartoe zijn opgenomen in artikel 2.15.

Artikel 2.16 bouwt voort op artikel 65 van de GWWD. Hierin zijn bepalingen opgenomen over het vertonen van dieren, tijdelijk of permanent. Dit artikel is zowel in het belang van het dierenwelzijn als in het belang van de diergezondheid relevant. Het artikel is mede te beschouwen als een verbijzondering van het voorgestelde verbod in artikel 2.2 op het houden van dieren.

Wet dieren

Hiervoor is al aandacht besteed aan regels over het houden en gebruiken van dieren in de Wet dieren. Daaraan wordt nog toegevoegd dat ten opzichte van de GWWD nieuw is dat in de Wet dieren in artikel 1.3 de intrinsieke waarde van het dier wordt erkend en er een in artikel 1.4 een algemene zorgplicht voor gehouden dieren is geformuleerd. Verder betreft lid 4 van artikel 2.3 een nieuwe bepaling. Dit artikel bepaalt dat met het oog op de bescherming van het welzijn en de gezondheid van dieren, het nodig kan zijn het gebruik van dieren door de mens te reguleren door regels te stellen over de doeleinden of activiteiten waarvoor dieren, diersoorten of diercategorieën kunnen worden gebruikt.

6 Bijlage 2: Doelen waarvoor dieren in Nederland worden gehouden

Geïnterviewd is voor welke doelen dieren in Nederland worden gehouden en welke dieren dit betreft. Hierbij is gekozen voor de (alfabetische) indeling:

- I. Dieren die worden gehouden voor het verrichten van arbeid
- II. Dieren die worden gehouden voor gezelschap
- III. Dieren die worden gehouden voor onderzoek
- IV. Dieren die worden gehouden voor het beoefenen van sport
- V. Dieren die worden gehouden voor hun vacht
- VI. Dieren die worden gehouden voor vermaak
- VII. Dieren die worden gehouden voor de productie van voedsel

Bij bovenstaande indeling is gekeken naar de functie/taak die de dieren voor de mens vervullen. Daarom is er geen aparte categorie voor dieren als hobby en recreatie benoemd. Onder de noemer hobby en recreatie kunnen namelijk meerdere functies/taken vallen.

Dieren worden ook gehouden om mee te fokken of om te verhuren, maar deze zijn niet als afzonderlijk doel benoemd. Hoewel het fokken van dieren voor veel dierhouders een op zichzelf staand doel is waar zij een inkomen mee verkrijgen, worden de dieren uiteindelijk gefokt met het oog op een van de hierboven genoemde doelen. De nakomelingen komen bij een andere houder terecht en worden uiteindelijk gehouden voor de hierboven genoemde doelen. Zonder het bestaan van deze doelen is fokken niet nodig. Voor het verhuren van dieren is de situatie vergelijkbaar. Dieren die worden verhuurd worden vaak ingezet voor vermaak (bijv. circussen, kerststallen en feesten) of voor gezelschap (bijv. het bezoeken van bejaarden met dieren). De onderwerpen fokken en verhuur van dieren zijn meegenomen bij de thema's 'arbeid', 'productie van voedsel', 'gezelschap' en 'vermaak'.

Tussen een aantal categorieën is ook sprake van overlap. Zo zijn dieren die worden gehouden voor het verrichten van arbeid vaak ook gezelschapsdier en met gezelschapsdieren worden ook sportactiviteiten verricht.

I Dieren die worden gehouden voor het verrichten van arbeid

In Nederland worden veel dieren gehouden om voor mensen allerlei soorten werk te verrichten. De dieren worden daarvoor vaak uitgekozen, omdat ze over bepaalde nuttige capaciteiten beschikken.

Dieren die worden ingezet voor natuurbeheer en natuurontwikkeling

- Natuurlijke begrazing door onder andere: runderen, paarden, pony's, schapen en geiten

Dieren die worden ingezet voor beheer- en schadebestrijding

- Roofvogels bijv. i.v.m. overlast van duiven in de stad
- Insecten, bijv. in het kader van biologische bestrijding (maar ook bevruchting)
- Rattenslangen ter bestrijding van ratten en muizen in kassen

Dieren die worden ingezet om mensen te helpen

- Honden (zorg/opsporing):
 - blindegeleidehond
 - hulphonden die mensen helpen met een lichamelijke beperking of epilepsie (ADL⁸-honden en seizurehonden)
 - bezoekhonden: bezoek aan bejaarden/autistische kinderen
 - bordercollies die schapenhoeder helpen bij het hoeden van schapen
 - politiehonden: surveillancehonden, speurhonden en AOE⁹-honden
 - speurhonden¹⁰: naar personen (ook reddingshonden), explosieven, narcotica (drugshonden), tabak, truffels, dieren (jachthonden¹¹, zweethonden¹²)
 - waak- of heemhonden
- Paarden
 - politiepaarden
 - dragen van spullen (Defensie)
 - boomslepen: paarden die bomen uit bossen slepen (vindt nog weinig plaats)
 - paarden voor de ploeg (incidenteel)
 - paardenvissers in Oostduinkerke
- Ganzen
 - waakganzen
- Ezels
 - dragen van spullen (Defensie)

Dieren die mensen helpen bij de jacht

- honden, jachtvogels, fretten

Dieren die om medische redenen worden ingezet

- maden/larventherapie (van de goudvlieg) bij wondverzorging
- medicinale bloedzuigers
- bijensteektherapie
- fish spa: reinigen van huidaandoeningen zoals psoriasis (o.a. door garra rufa's)

II Dieren die worden gehouden voor hun vacht

In Nederland worden alleen nertsen voor de productie van bont gehouden. Schapen worden incidenteel alleen voor hun vacht gehouden. Voor andere dieren geldt dat de vacht een bijproduct is van de vlees- en melkproductie. Deze vacht wordt op verschillende wijze gebruikt. Het gaat dan om onder andere koeien, eenden, zwanen, pluimvee. De vacht van angorakonijnen, lama's, kamelen en kasjmiergeiten is ook bruikbaar, maar deze dieren worden in Nederland nauwelijks gehouden.

III Dieren die worden gehouden voor gezelschap

In Nederland worden honderden diersoorten als gezelschapsdier gehouden. Het gaat daarbij vooral om zoogdieren, vogels, reptielen, amfibieën, vissen en insecten. Naast de functie van gezelschap, worden met gezelschapsdieren diverse activiteiten ondernomen die overlap hebben met dieren voor arbeid, sport en vermaak:

- er wordt gefokt met gezelschapsdieren

⁸ Activiteiten in het Dagelijks Leven

⁹ aanhoudings- en ondersteuningseenheid

¹⁰ In de VS en UK zijn er ook honden die ziekten kunnen opsporen.

¹¹ Bijvoorbeeld het ophalen geschoten ganzen

¹² sporen aangereden dieren op zoals zwijnen, herten, dassen en vossen, maar ook in het kader van de beheersjacht gewonde dieren

- met gezelschapsdieren wordt aan vrijetijdsbesteding/recreatie en aan sport/wedstrijden gedaan zoals, agility, canicross, flyball, sledehonden, schaaphoeden, speuren, gedrag- en gehoorzaamheidwedstrijden, baanrennen, windhondenrensport, coursings, waterwerk
- gezelschapsdieren worden gezien als hobby en ingezet voor vermaak zoals tentoonstellingen
- gezelschapsdieren worden verhuurd
- gezelschapsdieren worden ingezet om mensen te vermaken in bijv. circussen, reclamespotjes en films/tv-series
- gezelschapsdieren worden ingezet voor educatie, bijv. op een kinderboerderij
- gezelschapsdieren worden ingezet voor arbeid (zie hierboven)

IV Dieren die worden gehouden voor onderzoek

In Nederland worden diverse diersoorten gehouden waarop onderzoek wordt verricht, zoals muizen, ratten, kippen, vissen en varkens. Voor dieren die worden gehouden voor onderzoek is de Wet op de dierproeven van toepassing. Dieren die worden gehouden voor onderzoek worden niet meegenomen in het project Rechtvaardiging voor het houden van dieren, omdat dit onderwerp onder de verantwoordelijkheid valt van het ministerie van VWS. VWS heeft aangegeven zelf al veel onderzoek te doen naar de rechtvaardiging voor het houden van dieren voor onderzoek en neemt daarom niet deel aan dit project.

V Dieren die worden gehouden voor het beoefenen van sport

Duiven, honden, paarden en konijnen worden in Nederland gehouden voor het beoefenen van sport. Er worden recreatieve of professionele wedstrijden voor georganiseerd.

Duivensport

Hondensport:

- agility
- canicross
- flyball
- sledehonden
- schaaphoeden
- speuren
- baanrennen
- windhondenrensport
- coursings (windhondenjacht)
- waterwerk

Konijnsport

- Kaninhop
- Konijnendans
- Konijnenagility

Paardensport

- Carrouselrijden - showrijden met meerdere ruiters en amazones
- Draf sport - snelheidssport met sulky's
- Dressuur - gehoorzaamheids- en bewegingstraining
- Endurance uithoudingsproef
- Eventing - gecombineerde wedstrijden in de natuur
- Gymkhana - behendigheidsparcours te paard
- Hogeschool dressuur - vergevorderde variant van dressuur

- Horse and Dog Trail - paard, hond en ruiter leggen als drietallig team een parcours af
- Horseball - teamsport met bal
- Mennen - recreatief aangespannen rijden
- Mensport - gecombineerde wedstrijden: marathon, hindernisrijden, dressuur- en behendigheidsproeven
- Military - identiek aan cross-country
- Natural horsemanship (natuurlijk paardrijden) - opleiden en trainen van paarden via kennis van instinct en communicatie
- Polo - hockey te paard
- Polocrosse - teamsport te paard. Kruising lacrosse en polo.
- Reining - westernrijden met snelle stops
- Rensport - snelheidssport: galoppade - paardenrennen
- Springen - hindernisparcours met snelheidswedstrijd
- Voltige - gymnastiek te paard
- Vossenjacht - jacht met honden, de imitatie hiervan wordt "slipjacht" genoemd
- Westernrijden - rijden en opzadelen volgens de methode van cowboys

VI Dieren die worden gehouden voor vermaak

Dieren worden in Nederland gehouden voor vermaak. Er is geen eenduidige definitie van vermaak te geven, maar centraal staat dat we er plezier aan beleven. Dieren die worden gehouden voor vermaak omvat dan ook vele vormen. Enkele activiteiten zou je ook arbeid, sport, recreatie of hobby kunnen noemen.

Dieren om naar te kijken + educatie

- dierentuin (incl. dolfinarium)
- kinderboerderij
- roofvogelshows

Dieren om naar te kijken/shows

- circus
- dierententoonstellingen (diverse vormen: o.a. kleindierenshow's, catwalks, 'verkleedpartijen')
- films/tv-series/reclame (dieren als acteur)
- ganzenhoed(st)ers
- kerststallen
- kunst met levende dieren
- mascotte/clubsymbool
- reddingsbootpaarden (op Ameland)
- vertonen van dieren op feesten en evenementen

Dieren om naar te kijken/decoratie

- decoratie: kuikentjes op de paastafel

Dieren om naar te kijken/symboliek

- ceremoniële taken (bijv. paarden op Prinsjesdag)
- symboliek en status (trouw- en rouwduiven, exoten)

Dieren voor vervoer

- arrenslee met paarden
- huifkarrentochten
- paardenkoetsen (trekpaarden)
- ponyrijden op de kermis

- paard/ponyrijden op de manege
- sledehonden in Nederland
- wandelen met ezels

Dieren voor recreatieve wedstrijden

- hanenkraaiwedstrijden
- ringsteken met Zeeuwse koudbloeden
- tv-spelletjes (voelen aan kuikentjes, slangen, insecten, happen uit waterkom met vissen)
- volkspel: zwientje tikken

Workshops

- koeknuffelen
- paardencoaching/paardenfluisteraars
- contact met dolfinen

Overig

- foto: met je huisdier op de foto (bijv. in winkels)

VII Dieren die worden gehouden voor de productie van voedsel

Dieren worden in Nederland gehouden voor de productie van voedsel. We spreken daarbij van productiedieren. In het Besluit aanwijzing voor productie te houden dieren, staat een lijst met dieren die mogen worden gehouden met het oog op de productie van van die dieren afkomstige producten. Het betreft zoogdieren, vogels, vissen, kreeften, tweekleppigen, slakken, insecten en een aantal lagere diersoorten.

7

Bijlage 3: Deelnemerslijst reflectiebijeenkomsten

Naam	Organisatie
1. Mogen we in Nederland dieren houden? (woensdag 7 september)	
Dhr. Bruers	Bite Back Nederland
Dhr. Van Dongen	Ministerie van EL&I
Mevr. De Jong-Timmerman	Dierenbescherming
Dhr. Hellebrekers	KNMvD
Dhr. Van Hoof	LTO Nederland
Dhr. Hopster	Van Hall Larenstein/WUR-Livestock Research
Mevr. Ohl	Universiteit Utrecht
Dhr. Van der Schans	Centrum voor Landbouw en Milieu
2. Mogen we in Nederland dieren houden voor gezelschap? (woensdag 14 september)	
Dhr. Doedee	Platform Verantwoord Huisdierenbezit
Mevr. Endenburg	Universiteit Utrecht
Dhr. Van Herten	KNMvD
Mevr. Nielen	Ministerie van EL&I
Dhr. Ploeg	DIBEVO
Dhr. Van Gennep	Stichting AAP
Dhr. Stafleu	Ethiek Instituut Universiteit Utrecht
Dhr. Virginia	Dierenbescherming
Dhr. Wassenberg	Sophia Vereeniging
3. Mogen we in Nederland dieren houden om arbeid voor ons te verrichten? (woensdag 21 september)	
Dhr. De Jong	Korps Landelijke Politiediensten (KLPD)
Dhr. Van der Heijden	KNGF Geleidehonden
Dhr. Hoedemakers	Raad voor Dierenaangelegenheden
Mevr. Kerkhoffs	Ministerie van EL&I
Dhr. Schilder	Universiteit Utrecht
Dhr. Schindeler	Ministerie van Defensie/Koninklijke Luchtmacht
Dhr. Virginia	Dierenbescherming
4. Mogen we in Nederland dieren houden voor hun pels? (dinsdag 27 september)	
Mevr. Bovenkerk	Ethiek Instituut Universiteit Utrecht
Dhr. Van Eerdenburg	Universiteit Utrecht
Mevr. Van Gemert	Bont voor dieren
Dhr. Fuchs	ZLTO
Dhr. Smit	Ministerie van EL&I
Dhr. Verdonk	WSPA
Dhr. Verhagen	Nederlandse Federatie van Edelpelsdierhouders (NFE)
5. Mogen we in Nederland dieren houden voor het beoefenen van sport? (woensdag 5 oktober)	
Mevr. Beelen	Ministerie van EL&I
Mevr. Van der Bij	Kon. Ned. Hippische Sportfederatie (KNHS)
Dhr. Van Herten	KNMvD
Dhr. De Jongh	Ned. Postduivenhouders Organisatie (NPO)

Mevr. Visser	WUR-Livestock Research
Dhr. Reijnen	Dierenbescherming
Dhr. Roos	Mushing Holland Sleddog Club
Dhr. Vorstenbosch	Ethiek Instituut Universiteit Utrecht
6. Mogen we in Nederland dieren houden om ons te vermaken?	
6a. Onderdeel dierentuinen, kinderboerderijen, roofvogelshows (woensdag 12 oktober)	
Mevr. Van Aggelen	Ned. Vereniging van Dierentuinen (NVD)
Dhr. Hopster	Van Hall Larenstein/WUR-Livestock Research
Mevr. De Keijzer	De Roofvogelboerderij
Dhr. Keulartz	WUR-Toegepaste Filosofie
Mevr. Van der Laan	Stichting Kinderboerderijen NL (SKBN)
Dhr. Reijnen	Dierenbescherming
Mevr. Vergossen-Otten	Ministerie van EL&I
Mevr. Van de Werd	Comité Dierenhulp
6b. Onderdeel circussen en ander vermaak (woensdag 26 oktober)	
Mevr. Baijens/Dhr. Roelofs	Animal Verhuur
Dhr. Franken	Federatie Nederlandse Rijscholen (FNRS)
Dhr. Hopster	Van Hall Larenstein/WUR-Livestock Research
Dhr. Keulartz	WUR-Toegepaste Filosofie
Dhr. Lammers	Ver. Ned. Circus Ondernemingen (VNCO)
Mevr. Vergossen-Otten	Ministerie van EL&I
Mevr. Vestering	Wilde dieren de tent uit
Dhr. Virginia	Dierenbescherming
7. Mogen we in Nederland dieren houden voor voedsel?	
7a . Onderdeel: producten melk/eieren/honing (woensdag 19 oktober)	
Dhr. Koedam	Nederlandse Vereniging voor Veganisme
Dhr. Korthals	WUR-Toegepaste Filosofie
Dhr. Lahiri	Federatie Nederlandse Levensmiddelenindustrie
Dhr. Montessori	Nederlandse Zuivelorganisatie (NZO)
Dhr. Spieker	Nederlandse Organisatie van Pluimveehouders (NOP)
Dhr. Van de Velde	Ministerie van EL&I
Dhr. Van de Waardt	Algemene Nederlandse Imkersvereniging
7b. Onderdeel: vlees en vis (dinsdag 25 oktober)	
Dhr. Breunissen	Milieudefensie
Dhr. De Graad	Vegetariërsbond
Mevr. Van Lent	Productschap Vee en Vlees
Mevr. Velthuis	KNMvD
Dhr. Korthals	WUR-Toegepaste Filosofie
Mevr. Steegmann	Ministerie van EL&I
Dhr. Tijssen	LTO Nederland
Dhr. Wilhelm	Ned. Vereniging van Viskwekers

8 Bijlage 4 Morele waarden uit reflectiebijeenkomsten

Deze bijlage bevat een weergave van de negen bijeenkomsten met stakeholders waarin ethische reflectie plaatsvond over het houden van dieren. De bijeenkomsten vonden plaats in september en oktober 2011 onder leiding van dr. Franck Meijboom van het Ethiek Instituut van de Universiteit Utrecht. Gestart is met een bijeenkomst of we dieren mogen houden en daarna volgden achtereenvolgens bijeenkomsten over het houden van dieren voor arbeid, gezelschap, sport, bont, vermaak en voedsel.

Doel van deze bijeenkomsten was om op systematische wijze de belangrijkste *morele waarden* in beeld te brengen die een rol spelen bij de vraag of en zo ja, voor welke doeleinden we dieren mogen houden.

Per bijeenkomst is een overzicht gemaakt van de morele waarden die naar voren zijn gebracht en heeft een ordening plaatsgevonden volgens de indeling people, planet, profit. De morele waarden die naar voren zijn gebracht vanuit het perspectief dat het houden van dieren is toegestaan, staan op de Y-as. De morele waarden die naar voren zijn gebracht vanuit het perspectief dat het houden van dieren niet is toegestaan, staan op de X-as. In de reflectiebijeenkomsten is ook gekeken naar welke morele waarden met elkaar botsen: de ethische dilemma's. Die zijn in de overzichten met een letter **D** benoemd.

Tijdens de reflectiebijeenkomsten is gezien de beperkte tijd niet bewust gekeken naar de relevantie van de argumenten en achterliggende morele waarden. Wel geven de ethische dilemma's een indicatie van de morele waarden die mensen een zwaar gewicht toekennen.

Reflectiebijeenkomst over het houden van dieren op 7 september 2011

	People tegen				Planet tegen				Profit tegen			
	Gezondheid van de mens	Kennis/Kunde	Respect	Veiligheid van de mens	Autonomie van het dier	Ecosysteem/Natuur	Gelijkheid/Rechtvaardigheid	Milieu	Vrijheid van het dier	Welzijn van het dier	Economie	Welvaart
People voor												
Autonomie van de mens												
Culturele waarde												
Gezondheid van de mens												
Identiteit												
Kennis												
Nut												
Ontplooiing												
Plezier/Genot												
Sociale waarde												
Welzijn van de mens												
Planet voor												
Behoud soorten/rassen												
Biodiversiteit												
Ecosysteem												
Gezondheid												
Landschap/ruimte												
Milieu												
Respect voor natuurlijke orde												
Veiligheid van het dier												
Welzijn van het dier												
Profit voor												
Economie												
Welvaart												
Werkgelegenheid												

Tijdens deze bijeenkomst zijn de dilemma's niet ter sprake gekomen

Reflectiebijeenkomst over het houden van dieren voor gezelschap op 14 september 2011

	People tegen					Planet tegen					Profit tegen								
	Gezondheid mens	Identiteit	Ontplooiing	Rechtvaardigheid	Respect	Welzijn	Autonomie van het dier	Biodiversiteit	Ecosysteem	Eigen waarde dier	Gezondheid van het dier	Integriteit	Klimaat	Leven van het dier	Milieu	Vrijheid van het dier	Welzijn van het dier	Financiële kosten	Waar
People voor																			
Autonomie van de mens							D		D	D	D		D		D	D			
Beter mens (deugd)																			
Culturele waarde																			
Geluk									D	D	D		D		D	D			
Gezondheid van de mens																			
Identiteit																			
Mens-dier relatie																			
Ontplooiing																			
Respect voor het dier																			
Respect voor de mens																			
Welzijn van de mens									D	D	D		D		D	D			
Planet voor																			
Biodiversiteit																			
Gezondheid van het dier																			
Welzijn van het dier																			
Profit voor																			
Economische waarde																			
Inkomsten																			
Levensbehoud																			
Welvaart																			
Werkgelegenheid																			

Reflectiebijeenkomst over het houden van dieren voor het verrichten van arbeid op 21 september 2011

	People tegen		Planet tegen						
	Culturele waarde	Gezondheid mens	Autonomie van het dier	Biodiversiteit	Gezondheid van het dier	Integriteit van het dier	Leven van het dier	Rechtvaardigheid	Welzijn van het dier
People voor									
Autonomie van de mens			D	D	D	D		D	
Culturele waarde								D	
Gezondheid van de mens									
Leven van de mens									
Mens-dier relatie									
Nut									
Saamhorigheid									
Veiligheid van de mens								D	
Vrijheid van de mens								D	
Welzijn van de mens (geluk, leven)				D	D			D	
Planet voor									
Gezondheid van het dier									
Rechtvaardigheid									
Welzijn van het dier									
Profit voor									
Economische waarde								D	
Kostenbesparing									

Reflectiebijeenkomst over het houden van dieren voor de productie van bont op 27 september 2011

	People tegen							Planet tegen							
	Consistentie	Doelmatigheid	Identiteit	Mens-dier relatie	Respect voor opvattingen autonome personen	Rechtszekerheid	Volksgezondheid	Welzijn	Zeerlijkhed	Autonomie van het dier	Duurzaamheid	Integriteit van het dier	Leven van het dier	Milieu	Welzijn van het dier
People voor															
Autonomie van de mens										D	D	D		D	
Consistentie (van beleid)															
Esthetische waarde															
Geluk															
Identiteit															
Keuzevrijheid															
Rechtszekerheid															
Welzijn van de mens										D	D	D		D	
Planet voor															
Duurzaamheid															
Ecosysteem															
Gezondheid van het dier															
Milieu															
Welzijn van het dier															
Profit voor															
Economische waarde										D	D	D		D	
Financiële waarde															
Inkomen															
Nut															
Welvaart															

Reflectiebijeenkomst over het houden van dieren voor sport op 5 oktober 2011

	People tegen					Planet tegen						
	Eerlijkheid	Gezondheid mens (dierugd)	Morele maatschappij	Respect voor het dier	Welzijn van de mens	Autonomie van het dier	Biodiversiteit	Gezondheid van het dier	Integriteit van het dier	Intrinsieke waarde van het dier	Leven van het dier	Welzijn van het dier
People voor												
Autonomie van de mens						D	D	D	D	D	D	
Cultuur, historie, traditie												D
Eerlijkheid												
Gezondheid van de mens												D
Identiteit												D
Kwaliteit van leven												
Kwaliteit samenleving												
Mens-dier relatie												D
Respect voor het dier												
Welzijn van de mens						D	D	D	D	D	D	
Planet voor												
Biodiversiteit												
Gezondheid van het dier												
Welzijn van het dier												
Profit voor												
Economische waarde						D	D	D	D	D	D	
Inkomen												
Welvaart												

Reflectiebijeenkomst over het houden van dieren voor vermaak (dierentuinen, kinderboerderijen en roofvogelshows op 12 oktober 2011

	People tegen					Planet tegen							
	Deugd	Gezondheid van de mens	Respect als deugd	Rechtvaardigheid	Veiligheid	Welzijn van de mens	Autonomie van het dier	Gezondheid van het dier	Intrinsieke waarde van het dier	Individuele dier	Intrinsieke waarde van het diersoort	Leven van het dier	Welzijn van het dier
People voor													
Autonomie van de mens							D	D	D			D	D
Betere mens													
Betere samenleving													
Culturele waarde													
Esthetische waarde													
Gezondheid van de mens													
Geluk													
Identiteit													
Rechtvaardigheid													
Respect voor dieren													
Respect voor natuur													
Vorming/ontplooiing													
Welzijn van de mens							D	D	D			D	D
Planet voor													
Biodiversiteit													
Gezondheid van het dier													
Welzijn van het dier													
Profit voor													
Economie							D	D	D			D	D
Economische waarde							D	D	D			D	D
Inkomen							D	D	D			D	D
Kostenbesparing													
Welvaart							D	D	D			D	D

Reflectiebijeenkomst over het houden van dieren voor voedsel (melk, eieren, honing) op 19 oktober 2011

	People tegen				Planet tegen				Profit tegen							
	Controleerbaarheid	Dauigd	Gezondheid mens (sociale)	Rechtvaardigheid Welzijn van de mens	Autonomie van het dier	Biodiversiteit	Gezondheid van het dier	Integriteit van het dier	Landschap	Leven van het dier	Milieu	Welzijn van het dier	Autonomie consument	Economische toegevoegde waarde	Rechtvaardigheid	Welvaart individu
People voor																
Autonomie van de mens					D	D	D	D	D							
Controle/beheersing																
Culturele waarde																
Genot																
Gezondheid van de mens																
Sociale structuur regio																
Voedselsoevereiniteit																
Voedselzekerheid			D		D	D	D	D	D	D						
Volksgezondheid																
Welzijn van de mens			D		D	D	D	D	D	D						
Planet voor																
Biodiversiteit																
Gezondheid van het dier																
Landschapswaarde																
Klimaat																
Milieu																
Rentmeesterschap																
Welzijn van het dier																
Profit voor																
Concurrentievoordeel																
Economie			D				D	D			D					
Ondernemerschap																
Rechtvaardigheid																
Welvaart																
Werkgelegenheid																

Reflectiebijeenkomst over het houden van dieren voor voedsel (vlees en vis) op 25 oktober 2011

	People tegen					Planet tegen							Profit tegen				
	Menswaardigheid (deugd)	Gezondheid van de mens (sociaal)	Rechtvaardigheid	Leven	Volksgesondheid	Welzijn van de mens	Autonomie van het dier	Biodiversiteit	Energie	Gezondheid van het dier	Integriteit van het dier	Klimaat	Landschap	Leven van het dier	Milieu	Welzijn van het dier	Verdienmodel
People voor																	
Arbeidsvreugde																	
Autonomie van de mens/ondernemer							D		D	D				D	D		
Beroepstrots																	
Beschermwaardigheid mens																	
Culturele waarde																	
Genot																	
Gezondheid van de mens																	
Identiteit																	
Leefbaarheid platteland																	
Leven van de mens																	
Mens-dier relatie																	
Sociale leefomgeving/structuur																	
Voedselzekerheid							D	D	D	D	D			D	D	D	
Volksgesondheid																	
Welzijn van de mens																	
Planet voor																	
Biodiversiteit																	
Duurzaamheid																	
Ecosysteem																	
Milieu																	
Welzijn van het dier																	
Profit voor																	
Concurrentiepositie NL																	
Economie in de regio																	
Economische waarde		D							D	D	D	D		D	D	D	
Inkomen																	
Welvaart																	
Werkgelegenheid																	

**Reflectiebijeenkomst over het houden van dieren voor vermaak
(circussen en andere vormen van vermaak) op 26 oktober 2011**

	People tegen					Planet tegen					
	Culturele waarde	Educatie	Gezondheid mens	Veiligheid van de mens	Welzijn van de mens	Autonomie van het dier	Gezondheid van het dier	Integriteit van het dier	Leven van het dier	Veiligheid van het dier	Welzijn van het dier
People voor											
Autonomie van de mens						D	D	D			D
Culturele waarde						D	D	D			D
Deugd/deugdzaam leven											
Educatie						D	D	D			D
Esthetische waarde											
Gezondheid van de mens											D
Mens-dier relatie											
Respect voor dieren											
Respect voor natuur											
Welzijn van de mens						D	D	D			D
Planet voor											
Biodiversiteit											
Gezondheid van het dier											
Welzijn van het dier											
Profit voor											
Economie						D	D	D			D
Welvaart											
Werkgelegenheid											